

Uusi Kristus ja hänen kirkkonsa

Veikko Litzén: Tie Nikeaan. Roomalaisten ja kristittyjen yhteinen matka ajanlaskumme alusta valtiokirkon syntyn. Kirja-Aurora, Turku, 2009. 425s.

■ Professori Veikko Litzén käsittelee Välimeren kulttuurin hengellis-henkistä muutosta ja sen vaikutusta politiikan syvärakenteisiin hellenistisen suurvallan synnystä myöhäisantiikin kristillisen totalitarismin muodostumiseen: kuinka kristinusko voitti. Tekijä sanoo tirkistelevänsä politiikkaa teologian avaimenreistä.

Teologisesta pohjasta huolimatta kirja on historioitsijan ajatusprosessin tulos, kuinka historian ammattilainen lukee Raamattua. Tekstistä on puristettava, miksi, miten ja kenelle se on syntynyt, mitä viestiä se välittää ja mitä viestejä menneisyydestä on kyetty hävittämään tiedon kontrolloimiseksi (sensuroimiseksi). Virallinen näkökulmamme Nikean uskontunnustukseen ja sen luomaan kristillisyyteen on 300-luvulla syntyneen kirkon totuus.

Juutalaisen perinnön sijaan Litzén korostaa kristinuskon kehittymistä hellenistisessä imperiumissa. Roomalaisen keisarivallan ja sen uskontosuhteen synty Augustuksen keisariuden muodostuessa oli ratkaisevaa. Kristuksen kärsimys-

historian kuvaukset ja uuden testamentin tekstit syntyivät keisarien vallan kontekstissa. Päivä pimeni niin Jeesuksen kuin Caesarinkin kuollessa kuudennella hetkellä, ja tähti ilmoitti Augustuksen ja Jeesuksen syntymän. Ishtar-jumalattareen liittyi kyyhkynen, kuten Jeesuksen kasteeseen yhteydessä pyhä henki laskeutui kyyhkynen muodossa. Augustus oli rauhanruhtinas Kristuksen tavoin. Hyvä paimen oli niin Kristuksen kuin roomalaisten jumaluuksienkin attribuutti. Kristuksen Jerusalemiin ratsastaminen viittaa roomalaiseen ovatio-seremoniaan, jonka Augustus teki ja joka kuvataan Konstantinus Suurenkin tehneen. Keisarin ”apoteosis” (jumaloituminen) kuvataan roomalaiskirjallisuudessa samalla tavalla kuin Raamatussa Kristuksen taivaaseen astuminen. Pyhällä Hengellä ja roomalaisten geniuksella on myös yhtymäkohtansa käsitteinä ja kuvauksina. Risti oli roomalaisillakin monessa mukana ja siksi erittäin monitulkintainen: se oli asia, jolle voitiin antaa ja annettiin eri merkityksiä kuulijan ja sanojan mukaan.

Kristilliset ryhmittymät olivat keskenään riitaisia, eivätkä roomalaiset tunteneet niitä tarkasti. Siksi kristittyjen vainoamisen syitä oli useita. Ensinnäkin oli keisarin vallan halveksiminen ja viranomaisten pelko siitä, että kyse olisi jo aiemmin kiellettyjen mysteerikulttien tapaisesta moraalittomasta mellakoinnista. Vähitellen mukaan tuli käytännöllisiäkin kysymyksiä kuten varojen takavarikointi valtion tarpeisiin ja poliittinen tarkoituksenmukaisuus. Kristillinen kirjallisuus

systematisoi vainot ja liioitteli niitä. Unohdettiin myös, että vainoja ja konfiskoiteja kohdistettiin muihinkin ryhmiin, kristittyjen sisäiset vainot olivat kaikkein tuhoisimpia eikä roomalaisilla ollut asiassa mitään ideologista ohjelmaa.

Kristillinen seurakuntajärjestelmä muodostui roomalaisen yhdistysten muotoon, ja kristinuskosta tuli näiden puitteissa yksityinen kultti. Sillä oli pian kannattajia aina yhteiskunnan yläkerroksiin saakka. Myös jotkut keisariperheen jäsenet kunnioittavat kristittyä jumalaa. Severus Alexander palvoi Historia Augustan mukaan jumalina mm. Abrahamia ja Kristusta.

Kristillistyminen ei missään ollut mikään kertakaste vaan vuosisatainen prosessi, jossa kristillisuus ja paikallinen heterogeeninen uskonto muutuivat. Roomassa jopa perinteinen Juppiter muuttui: Juppiter Optimus Maximus sai rinnalleen itämaiset Juppiter Dolichenuksen ja Juppiter Heliopolitanuksen. Kristillisyyden synkretisoitui ottaessaan tapoja, rittejä, symboleja ja opetuksia muilta uskonnoilta. Vaikka puritaanisten kristittyjen mielestä roomalaiset jumalat eivät olleet oikeita tai ainaakaan täysjumalia, roomalaisten mielestä kristillinen jumala oli tosi jumala.

Merkitävää oli vähittäinen monoteismin muodostuminen Auringon-jumalan ympärille 200-luvulla. Keisarit alkoivat julistaa olevansa voittamattoman Auringon ruumiillistumia. Auringon kehräsymboli ("piikkiruunu") oli niin jumalallinen, että se lainautui myös kristityille: Kristuksen orjan-

tappurakruunu muuttui Auringon symboliksi, kirkon alttari rakennettiin itäpäätyyn, josta Aurinko nousi, Auringon syntymäpäivä siirtyi keisari Konstantinuksen vallansyntymäpäiväksi ja sieltä Kristuksen syntymäpäiväksi eli jouluksi. Pääsiäinenkin vakautettiin kalenterissa niin, että ylösnousemisen päivä on Auringonpäivä (sunnuntai). Kristus on näet "valo valkeuden". Aurinko ulottui myös muihin kultteihin: Mithrakin oli "valon jumala", johon sopi lopulta myös Nikean uskontunnustuksen jumaluuden määritelmä. Vanha uskonto jäi osaksi kristillistä rakennetta. Siksi mitään selkeää rajaa kultteissa ei ollut. Kastekaani ei tällaista muodostanut, koska moni vihkiytyi useaan kulttiin. Koska vanhat opetukset ja muodot säilyivät ja kehittyivät yhteiskunnassa pitkään, osin jopa nykyisyyteen saakka, ei voida määritellä yhtä yhteiskunnan kristillistymisen hetkeä.

Oikeastaan Aleksanteri Suuresta alkanut ajatus hallitsijan jumalallisuudesta oli juurtunut syvään roomalaisyhteiskunnassa. Keisarit ottivat jumalia referensseikseen, heitä kutsuttiin jumalien nimillä ja pidettiin jumalten jälkeläisinä. Roomalaiset ajattelivat, että oli olemassa valtaimia, joilla oli tavallista ihmistä suurempi mahti. Ajateltiin, että hallitsijalla oli kaksi ruumista: maallinen ja jumalallinen. Tämä ajatus siirtyi Konstantinuksen kautta kristillisiin valtaisiin: pyhiin kuninkaisiin ja piispoihin.

Kristittyjen yhteisöorganisaatio tarjosi tehokkaan verkoston yhteiskunnassa sanoman levittämiseksi. Rooman

itäiseksi kilpailijaksi kohosi 200-luvun puolivälissä Persian valtakunta, jossa valta kyettiin keskittämään shaahien shaahiin päättyvää hierarkiaan. Sen tueksi kehittyi zarathustralaisuudesta uskonnollinen hierarkinen verkosto. Roomalaiskeisarit ottivat tästä oppia. Diocletianuksen keisariusuudistuksessa valtakunta jaettiin hallinnolliseksi pyramidiksi, jonka huipulla oli itsevaltiias. Kun apostoli Paavali piti Kristusta "kaikkivaltiaana", alkoi tämä termi sopia myös keisarille, joka olisi kavahtanut sitä ensimmäisellä vuosisadalla.

Konstantinus Suuri kehitti hierarkkista hallintoa lakkauttamalla roomalaisen virkaurajärjestelmän. Sotilasvirat erotettiin keisarin tueksi omaksi kokonaisuudekseen. Kristillisen kirkon hierarkia tarjosi taas persialaistyyppisen ideologisen kontrolli-instrumentin, jonka Konstantinus otti käyttöönsä muuttamalla kristillisen uskon yksityiskultista (*culta privata*) valtiokirkoksi (*culta publica*). Nikean kirkolliskokouksessa määriteltiin uskonnon perusdogmit ja Raamatun kirjat. Keisari pakotti kirkon piispat hyväksymään riitaisten opetusensa sijaan opin, joka kelpasi keisariuden tueksi ja politiikan teon välineeksi. Litzén selittää uskottavasti, miksi jopa Johanneksen ilmestys sisällytettiin Raamattuun: sen sanoma on osa pelastajakeisari Konstantinuksen propagandaa. Näin tapahtui yhteiskunnan hallinnollinen kristillistyminen ja samalla luotiin uskontunnustus, joka edelleen ohjaa kristikunnan opillista totuutta.

Litzénillä on paljon edeltäjiä, joten monikaan havain-

noista ei ole täysin hänen omia keksintöjään. Konstantinus Suurihan on ollut kristillistymisen keskuksessa jo 1700 vuotta. Kirjassa tosin on ymmärtääkseni myös täysin uusia oivalluksia. Tärkeintä on kuitenkin kokonaisuus, jota en tällaisenaan ole tavannut Litzénin siteeraamassa tai muussaakaan kirjallisuudessa. Merkittävimpänä pidän kehittäviä Konstantinuksen keisariudesta. Keisari oli sitoutunut Auringon kulttiin. Sen merkeissä hän valloitti Rooman, hän ei itse koskaan ymmärtänyt Auringon ja Kristillisen jumalan eroa ja samaisti oman asemansa Kristukseen ("uusi Kristus"). Konstantinukseen liittyvä runsas uskonnollinen symboliikka on erittäin monimerkityksistä. Näinpä hän kykeni muuttamaan symboleja eri jumaluuksien välillä tarpeen mukaan. Auringon attribuutteja kutsuttiin kristillisiksi mm. silloin, kun Konstantinus tarvitsi kristittyjä 320-luvulla valtansa tueksi. Tässä yhteydessä on voinut syntyä myös vanhojen kirkkojen (14.9.) suuresti juhlima ristin ylentämisen juhla. Litzén epäilee lopuksi, että Konstantinuksen kaste kuolinvuoteellaan 337 olisi ollut vain myöhemmin keksitty selitys. Oikeasti sairas keisari oli hoidossa Apollonille (Aurinko) omistetussa kylpylässä.

Tekijä korostaa tähtitaivaan enteitä tärkeänä osana roomalaisista politiikkaa. Uusin tutkimus tukee tätä ajatusta, mutta sitä ei ole aiemmin liitetty kristillistymisen historiaan vastavasti. Persialaisuuden ja idän vaikutuksen painottaminen on myös aiempia esityksiä selkeämpää. Keskeinen seikka

on pitkä kaari Augustuksen keisariudesta ja hänen aloittamastaan uudesta maailmanajasta: Augustuksen propagandan sanoja, merkkejä ja symboleja käytettiin niin kristillisessä kuin keisarin valtaan liittyvässä keskustelussa. Jatkuvassa diskurssissa kaikki osapuolet pyrkivät valloittamaan toistensa positiot symbolien ja merkkien maailmassa ja antamaan niillä oikeutuksen omille väitteilleen. Siksi "merkkien maailmassa" ei ollutkaan yhtä staattista keisariutta, roomalaisuutta, kristillisyyttä tai pakanuutta. Kiintoisaa on "joulupäivän valloitus syntymäjuhlaaksi". On tunnettu tosiasia, että joulukuun kristilliseksi juhlaaksi Konstantinus Suuren myötä. Hän otti Auringon-jumalan syntymäpäivän omaksi vallansyntymäpäiväkseen. Auringon syntymä oli kuitenkin yhdistetty tähän päivään keisari Augustuksen taivaallisesta sikiämisestä ja yhteydestä jumala Apolloon.

Roomalaisen uskonnollisuuden ja jumalkäsitteiden analyysi on myös avartavaa, kun pohditaan kristillisyyden muodostumista: keisarien jumaloituminen (divus) ja korkeimman jumalan käsite kuuluivat eri kategorioihin. Ajatus jumalan pojasta ja tämän toimimisesta maailmassa oli aivan järkeenkäypä ajatus roomalaisille mukaan lukien Konstantinus Suuri.

Kosmeettisia virheitä (esim. Constitutio Antoniniana on vuodelta 212 ei 215) teoksessa on hämmästyttävän vähän. Tekijä kompastelee toki tuhansien muiden tapaan paikoin roomalaisessa nimijärjestelmässä. Keskiaikaisen ja sitä

varhemman kristillisyyden pahana sudenkuoppana suomalaisessa tutkimuksessa on yleensä kristillisyyden ja nykyisen luterilaisuuden samastaminen. Tämän tekijä välttää kiitettävästi. Eniten minua ärsyttää "stalinistinen" tapa sotkea kulttuuriimme juurtunut ajanlaskutapa. Lyhenteet eaa. ja jaa. ovat virhe (ks. J. Korpele, Kuusikymmentä emämittaa ajassa. Univers – Joensuun yliopiston tiedotuslehti 9/2008, s. 5). Periaatteellisempi kysymys on kuitenkin se, että tekijä käyttää Raamatun teksteissä versio Vulgataa. Latinannos saattaa kuitenkin salakuljettaa 400-luvun tulkintoja, mitä kreikkalaistekstissä ei ole. Pyhän hengen kytkeminen roomalaiseen geniukseen on hyväksyttävää, mutta Litzénin olisi pitänyt muistuttaa myös se, että ymmärryksen Pyhästä Hengestä vaikutti suuresti gnostilaisuus, joka kirjassa ohitetaan yllättävän vähällä.

Litzénin kirjaa lukiessa päättyy kysymään, mitä historia on. Kiistatta hän paikoin spekuloi, ja paikoin ajatuksen virta vie kohtuuttoman kauas: onko suomen kielen joulukuun Caesarin sukunimi Iulius sama sana? Perinteisen ja vanhentuneen käsityksen mukaan historiasta etsitään totuuksia. Litzén pikemminkin antaa tulokinnan menneisyydelle. Monet löydöt ja ratkaisut ovat edelleenkin vain mahdollisia selityksiä. Itse kuitenkin ajattelen, että historia on yhteiskuntatiede, joka pyrkii antamaan malleja ja selityksiä menneisyyden ja nykyisyyden ymmärtämiseksi. Monelle asialle voi antaa montakin mahdollista selitystä. Totuutta ei yksinkertaisesti ole

tai sitä ei tunneta. Mitään arvoa ei ole historialla, jossa vain luetellaan empiiriset tosiasiat. Täydelliseen harhaan mennään silloin, kun empiirisiä faktoja yhdistellään nykyajan käsitteillä yrittämättä tulkita niiden aikalaishistoriaa. Tällaista on pääosin perinteinen historia.

Kaikkiaan Veikko Litzénin teos on erinomainen esitys antiikin transitiosta keskiajalle. Se on tärkeä kirja jokaisen sivistyneen suomalaisen käteen. Kun Helsingin yliopistossa järjestettiin Studia Generalia ”Antiikin myytit ja uskonnot” ja sen esitelmät julkaistiin kirjana (Otava: 1979), jäi teos loppulukua vaille, koska Esko Haavan artikkeli ”In hoc signo vinces” oli jo aikanaan täysi ”mahalasku”. Litzénin teos on oikeastaan tuon kirjan postuumi, parannettu ja syvennetty loppuyhteenvedo. ”Tie Nikeaan” voisi avata jopa suomalaisten ortodoksisten piispojen silmät näkemään vallan, politiikan ja uskonnon liiton. Kirjan tärkeyttä korostaa sen tema: kristinusko on nykyisen eurooppalaisuuden ydintä arvojen ja symbolien tasolla jopa vakaumukselliselle ateistille. Konstantinus on taas hahmo, joka yhdistää hellenistis-väli-merellisen kulttuurin kristillisyyteen ja siten hänestä tuli ”Uusi Kristus”.

Suuri onnettomuus on kuitenkin se, että pieni kustantamo on julkaissut *Tien Nikeaan*. Näin se häviää yleisöltä. Sitä ei esittele lehdistö, eikä sitä saa kirjakaupasta. Suomen kirjamyynnin ovat kaapanneet suurkustantamot ja suomalainen kirjakauppa. Niitä voi pitää kulttuurin vihollisina. Suo-

malaisen kirjakaupan hyllytilaa saa historiaosastossa vain so-tahistoria ja poliittiset muistelmat. Näidenkin osalta suosi-taan kuvitettuja teoksia, joissa toistetaan turvallisesti kymmenettä kertaa vanhoja totuuksia: niitä poroporvarisoitunut luki-ja mieluiten ostaa, koska ne eivät edellytä liikaa pohtimista, omien käsitysten muuttamista eikä muutakaan vaivaa. Lopputuloksena on, että kou-lukirjoissa ja TV-dokumenteissa ei välitetä nykyisen tutki-muksen kuvaa historiasta, vaan jotakin, jonka tutkimus on kumonnut aikoja sitten.

Jukka Korpela